

Γιάννης
Βούλγαρης

ΚΡΙΣΗ
ΠΟΛΙΤΙΚΟΙ ΣΕΙΣΜΟΙ

ΣΤΗΝ ΑΚΡΗ
ΤΟΥ ΓΚΡΕΜΟΥ
ΕΛΛΑΔΑ 2007-2019

ΑΚΡΟΒΑΣΙΕΣ
ΔΙΕΞΟΔΟΣ

ΜΕΤΑΙΧΜΙΘ

**ΣΤΗΝ ΑΚΡΗ
ΤΟΥ ΓΚΡΕΜΟΥ
ΕΛΛΑΔΑ 2007-2019**

ΜΕΤΑΙΧΜΙΟ

Πρώτη έκδοση Μάρτιος 2025

Επιμέλεια έκδοσης Ελένη Μπούρα
Διόρθωση τυπογραφικών δοκιμών Γιώργος Γιαννούσης
Σχεδιασμός εξωφύλλου Ρεντουάν Αμζλάν

© 2025, Εκδόσεις **ΜΕΤΑΙΧΜΙΟ**
και Γιάννης Βούλγαρης

ISBN 978-618-03-4369-4

ΒΟΗΘ. ΚΩΔ. ΜΗΧ/ΣΗΣ 84369

Κ.Ε.Π. 6398, Κ.Π. 21652

Το παρόν έργο πνευματικής ιδιοκτησίας προστατεύεται κατά τις διατάξεις του Ελληνικού Νόμου (Ν. 2121/1993 όπως έχει τροποποιηθεί και ισχύει σήμερα) και τις διεθνείς συμβάσεις περί πνευματικής ιδιοκτησίας. Απαγορεύεται απολύτως η άνευ γραπτής άδειας του εκδότη κατά οποιοδήποτε μέσο ή τρόπο αντιγραφή, φωτοανατύπωση και εν γένει αναπαραγωγή, εκμίσθωση ή δανεισμός, μετάφραση, διασκευή, αναμετάδοση στο κοινό σε οποιαδήποτε μορφή (ηλεκτρονική, μηχανική ή άλλη) και η εν γένει εκμετάλλευση του συνόλου ή μέρους του έργου.

Εκδόσεις ΜΕΤΑΙΧΜΙΟ

Ιπποκράτους 118, 114 72 Αθήνα
τηλ.: 211 3003500
metaixmio.gr • metaixmio@metaixmio.gr

Κεντρική διάθεση
Ασκληπιού 18, 106 80 Αθήνα
τηλ.: 210 3647433

Βιβλιοπωλεία ΜΕΤΑΙΧΜΙΟ

- Ασκληπιού 18, 106 80 Αθήνα
τηλ.: 210 3647433
- Πολυχώρος, Ιπποκράτους 118, 114 72 Αθήνα
τηλ.: 211 3003580, fax: 211 3003581

**Γιάννης
Βούλγαρης**

ΚΡΙΣΗ
ΠΟΛΙΤΙΚΟΙ ΣΕΙΣΜΟΙ

**ΣΤΗΝ ΑΚΡΗ
ΤΟΥ ΓΚΡΕΜΟΥ
ΕΛΛΑΔΑ 2007-2019**

ΑΚΡΟΒΑΣΙΕΣ
ΔΙΕΞΟΔΟΣ

ΜΕΤΑΙΧΜΙΘ

Περιεχόμενα

Εισαγωγή	11
A Ελλάδα 2007-2009:	
Προμηνύματα, μηνύματα και αυταπάτες	
1 Μια υποθετική ιστορία... ..	23
2 ...και η πραγματική ιστορία.....	30
B 2007-2009: Μεταξύ ρουτίνας και κινητικότητας	
1 Πολιτική: Ως συνήθως;.....	40
2 Κοινωνία: Ιδιωτική ευημερία, δημόσια δυσανεξία.....	51
3 Δεκέμβριος 2008: Το ξέσπασμα, ο μύθος.....	55
4 Προς τη χρεοκοπία με σπασμένα φρένα.....	65
Γ Η Ελλάδα στο λοιμοκαθαρτήριο – Μνημόνιο Ι	
1 Από τον εκλογικό θρίαμβο στην τρόικα.....	80
2 Το τέλος της Ελλάδας της Μεταπολίτευσης....	93
3 Τρία κρίσιμα ερωτήματα.....	95
4 Η Ελλάδα στο τούνελ της χρεοκοπίας.....	99
5 Μνημόνιο Ι: Διάσωση και τιμωρία.....	102
6 Η μοιραία ελληνική «ιδιομορφία».....	107

7 Μια αρχή πιο εύκολη από τη συνέχεια.....	115
8 Από την «ελληνική μοναξιά» στη συντροφιά των ΡΙIGS.....	118
Δ 2011-2012: Το ευρώ εκπέμπει SOS	
1 Η περιφέρεια φλέγεται!.....	122
2 Το κέντρο συγκρούεται!.....	135
Ε 2011-2012: Η εφιαλτική ελληνική διατία	
1 Η κοινωνική έκρηξη στην Ελλάδα	139
2 Όταν το φάρμακο υποσκέλισε την ασθένεια ..	147
3 Το ΠΑΣΟΚ μεταξύ σφύρας και άκμονος	151
4 Η Ελλάδα στο αναμορφωτήριο – Μνημόνιο ΙΙ και PSI	160
ΣΤ 2012: Διπλός εκλογικός σεισμός, δύο κόσμοι	
1 Νέο κομματικό τοπίο	172
2 Γιατί και πώς ο ΣΥΡΙΖΑ;.....	176
3 Ακροδεξιά και αντιμνημονιακά: ΑΝ.ΕΛ. και Χρυσή Αυγή.....	183
4 Μια Ελλάδα, δύο «κόσμοι».....	187
5 Ο αντιμνημονιακός κόσμος	191
6 Ο «φιλοευρωπαϊκός» κόσμος	199
7 Η δημόσια σφαίρα και οι αλλαγές στα ΜΜΕ.	205
Ζ 2012-2014: Η ματαιωμένη σταθεροποίηση	
1 Η ευρωζώνη σταθεροποιείται αγκομαχώντας	213
2 Ο Σίσυφος προσπαθεί ξανά	219
3 Ο Σίσυφος πλησιάζει την κορυφή.....	224

4 Μια κοινωνία σε ακραία δοκιμασία.....	230
5 Πολιτικές και κομματικές εξελίξεις.....	234
6 Οπισθοδρόμηση πριν από τον τελευταίο γύρο.	246
Η Πρώτο εξάμηνο 2015: Μεταξύ ελπίδας και σουρεαλισμού	
1 Διαπραγμάτευση και αναποφασιστικότητα ..	258
2 Δημοψήφισμα, Μνημόνιο ΙΙΙ – Η ελληνική μοναξιά.....	274
Θ ΣΥΡΙΖΑ-ΑΝ.ΕΛ. 2015-2019: Η μνημονιακή διαχείριση	
1 Ο ατελέσφορος μετεωρισμός του μνημονιακού ΣΥΡΙΖΑ.....	283
2 Μνημόνιο ΙΙΙ: Πειθήνια εκτέλεση από τους μη ιδιοκτήτες.....	290
Ι ΣΥΡΙΖΑ-ΑΝ.ΕΛ. 2015-2019: Η διακυβέρνηση	
1 Οι αρμοί της εξουσίας και ο βιασμός των θεσμών	305
2 «Προσφυγική κρίση»: Από την ιδεολογία στην αμηχανία.....	314
3 Δικαιώματα αλλά με άλλη κοινοβουλευτική πλειοψηφία	321
4 Εξωτερική πολιτική: Προσαρμογή και «Πρέσπες».....	328
5 Ο δρόμος προς τις κάλπες και την έξοδο	340
Αναδρομή: Τι έγινε; Τι έμεινε; Πού βρεθήκαμε;	349

A

Ελλάδα 2007-2009:

Προμηνύματα, μηνύματα και αυταπάτες

Κοιτώντας την αναδρομικά, με τη γνώση όσων τραγικών ακολούθησαν, η διετία 2007-2009 ήταν μια παράξενη περίοδος για την πολιτική και την κοινωνική ζωή της Ελλάδας. Από τη μια, μπορούμε να τη δούμε σαν την τελευταία ήρεμη περίοδο που συνέχιζε τις ρουτίνες της μεταπολιτευτικής Ελλάδας. Από την άλλη, η κοινωνία και η πολιτική έδιναν πολλά μικρά σήματα ότι κάτι άλλαζε. Ενδογενώς, κατ' αρχάς, στα σπλάχνα της χώρας, χωρίς καν να προσμετρήσουμε τους παγκόσμιους τριγμούς που είχαν αρχίσει να γίνονται αισθητοί από τον Σεπτέμβριο του 2007, για να γίνουν παγκόσμιος σεισμός το 2008. Αυτές οι διακυμάνσεις προεικόνιζαν σε μικρογραφία τις εντάσεις που θα ξεσπούσαν βίαια μετά τη χρεοκοπία την επόμενη δεκαετία.

Πράγματι, η διετία άρχισε με τη μισή χώρα να φλέγεται τον Αύγουστο του 2007. Οι συνήθεις καλοκαιρινές πυρκαγιές δεν είχαν σεβαστεί την προεκλογική περίοδο που

περνούσε η χώρα, σαν να ήθελαν να προειδοποιήσουν για την άλλη, την εθνική πύρινη λαίλαπα, που θα ερχόταν σε λίγο. Οι ίδιες οι εκλογές έδωσαν αμφιλεγόμενα και διπλά μηνύματα, σταθερότητας αλλά και υποφώσκουσας κινητικότητας. Έναν χρόνο αργότερα, τον Σεπτέμβριο του 2008, η κατάρρευση της μεγάλης αμερικανικής τράπεζας Lehman Brothers δεν άφηνε κανένα πλέον περιθώριο αμφιβολίας ότι ο κόσμος δοκίμαζε την πρώτη παγκόσμια κρίση της παγκοσμιοποίησης, αν μη τι άλλο γιατί επίκεντρο ήταν η ίδια η Αμερική. Η ελληνική όμως πολιτική ζωή και η κυβερνώσα παράταξη προσπέρασαν τις προειδοποιήσεις, εμμένοντας στους μικροκομματικούς υπολογισμούς, ακόμα και την ώρα του κινδύνου. Τον Δεκέμβριο του 2008 η Αθήνα και οι άλλες πόλεις καίγονταν από διαδηλώσεις, αρχικά των νέων και μετά των «αντιεξουσιαστών» και των «αναρχικών», προοικονομώντας τους μελλοντικούς «Αγανακτισμένους», αν και οι αιτίες ήταν προφανώς διαφορετικές. Στο τέλος της διετίας είχε γίνει φανερό ότι η χώρα βρισκόταν στα πρόθυρα της χρεοκοπίας, ότι η πρόσκρουση στον τοίχο της διεθνούς κρίσης θα ήταν βίαιη, αλλά ο κομματικός ανταγωνισμός και οι πολιτικές ηγεσίες δεν μπορούσαν να βρουν τη στοιχειώδη συνεννόηση ενόψει του επερχόμενου κακού. Το ίδιο θα επαναληφθεί την επόμενη δεκαετία, των μνημονίων.

Στο διάστημα λοιπόν 2007-2009 μια εποχή τέλειωνε, ενώ μια άλλη, δραματική και επώδυνη, ξεκινούσε. Προς το παρόν οι ρουτίνες προκαλούσαν εφησυχασμό, αλλά και οι ασυνέχειες πύκνωναν, έστω και αν δεν λειτουργούσαν ως προειδοποίηση προς τους κυβερνώντες και την κοινωνία.

1 | Μια υποθετική ιστορία...

Μετά τη χρεοκοπία, η απαξίωση των οικονομικών επιδόσεων της μεταπολιτευτικής περιόδου έγινε κοινός τόπος, κάτι σαν εθνικό σπορ: επίπλαστη ευημερία, εποχή των ψευδαισθήσεων, εποχή της αστακομακαρονάδας. Αυτοί ήταν οι νέοι χαρακτηρισμοί που αναδρομικά αξιολογούσαν το παρελθόν τόσο αρνητικά, ώστε να χρειάζεται να αποκαταστήσουμε τη γενική εικόνα. Γιατί η Ελλάδα που παρασύρθηκε από την παγκόσμια κρίση του 2008 είχε επιτελέσει μια αληθινή πρόοδο, η νεοαποκτηθείσα ευμάρεια είχε κατά ένα μέρος πραγματικό υλικό περιεχόμενο και ασφαλώς η κοινωνία στη μεγάλη πλειονότητά της μάλλον δεν είχε δοκιμάσει καν αστακομακαρονάδα.

Την περίοδο 1953-1973 η Ελλάδα είχε γνωρίσει ταχύτερους ρυθμούς οικονομικής ανάπτυξης και αύξησης του εισοδήματός της σε πραγματικούς όρους, καθώς και έναν εντυπωσιακό και παρατεταμένο οικονομικό-κοινωνικό εκσυγχρονισμό. Όπως και στις άλλες χώρες της Νότιας Ευρώπης, ο εκσυγχρονισμός είχε αρχίσει στα μέσα της δεκαετίας του '50 και είχε ως κύριο χαρακτηριστικό ότι ήταν χρονικά συμπυκνωμένος. Μέσα σε είκοσι τριάντα χρόνια άλλαξαν ριζικά το πρόσωπο της χώρας, η ανθρωπογεωγραφία, η παραγωγική δομή, η απασχόληση, τα ήθη, η κουλτούρα.

Στη διάρκεια της Μεταπολίτευσης η Ελλάδα αποκατέστησε και σταθεροποίησε την ομαλή λειτουργία των δημοκρατικών θεσμών και άλλαξε το κοινωνικό της πρόσωπο. Πήρε τα χαρακτηριστικά αλλά και τις αντινομίες μιας

«κοινωνίας της ευημερίας» ευρωπαϊκού τύπου. Τη δεκαετία του '80 μεσολάβησαν το μπλοκάρισμα και η ασθματική εξέλιξη της ελληνικής οικονομίας, κι έτσι η χώρα χρειάστηκε να τρέξει την επόμενη δεκαετία για να καλύψει το χαμένο έδαφος. Αυτό και έκανε.

Την περίοδο 1995-2007, που προηγήθηκε της χρεοκοπίας, η Ελλάδα σημείωσε συνεχείς ρυθμούς ανάπτυξης υψηλότερους από τον ευρωπαϊκό μέσο όρο και πρόλαβε το τρένο της ΟΝΕ που ξεκινούσε με τη Συνθήκη του Μάαστριχτ το 1992. Παρά τη δυσφήμιση της προσπάθειας που εκ των υστέρων υπέστη η χώρα από ιθαγενείς και διεθνείς παράγοντες, η Ελλάδα είχε σημειώσει σαφείς επιτυχίες: ένταξη στην ΟΝΕ, ταχεία ανάπτυξη, μείωση της απόστασης που μας χώριζε από την Ε.Ε.-15 ως προς το κατά κεφαλήν εισόδημα. Οι παράγοντες που συνέβαλαν ήταν η θετική επίδραση της δημοσιονομικής εξυγίανσης στην αύξηση των επενδύσεων σε τεχνολογικό εξοπλισμό, ιδίως την περίοδο 1995-1999, η δημιουργία ενός δυναμικού αναπτυξιακού «πόλου» με τις τράπεζες και με ένα εξωστρεφές τμήμα επιχειρήσεων, η πραγματοποίηση μεγάλων έργων υποδομής, η αύξηση της ιδιωτικής κατανάλωσης, τόσο λόγω της βελτίωσης των εισοδημάτων όσο και λόγω των αυξουσών προσδοκιών που καλλιεργούσαν η μείωση των επιτοκίων και η χρηματιστική επέκταση.

Αυτά όμως ήταν τα καλά νέα. Τα κακά ήταν δύο ειδών. Το πρώτο ήταν αυτά καθαυτά τα χαρακτηριστικά του οικονομικού-παραγωγικού μοντέλου. Οι θετικές ωθήσεις από την αποκατάσταση της εμπιστοσύνης στην οικονομική διαχείριση, τις μεταρρυθμίσεις της δεκαετίας του '90 και

από τις δημόσιες επενδύσεις σε έργα υποδομής είχαν ημερομηνία λήξης. Το μερίδιο της ιδιωτικής κατανάλωσης ήταν υπερβολικό, όπως και το ποσοστό των εισαγόμενων σε αυτήν. Το δυναμικό τμήμα που παρήγε διεθνώς εμπορεύσιμα αγαθά και υπηρεσίες παρέμενε περιορισμένο, ενώ το μεγαλύτερο μέρος της παραγωγικής δομής «βουλευόταν» όλο και περισσότερο σε προϊόντα και δραστηριότητες μειωμένης και επιδεινούμενης ανταγωνιστικότητας. Επιπλέον, η χώρα είχε ένα από τα πλέον ενεργοβόρα και περιβαλλοντικά βρόμικα παραγωγικά συστήματα της Ευρώπης.

Στις απαρχές λοιπόν της νέας εποχής του ευρώ η Ελλάδα έμοιαζε να θέλει να επαναλάβει ένα γνωστό της ιστορικό μοτίβο: την τάση να εκμεταλλεύεται ή να προσαρμόζεται με σχετική ευκολία στις «επιφανειακές» όψεις των εκάστοτε νέων διεθνών τάσεων και, αντιστρόφως, τη δυσκολία να αφομοιώνει τις πιο «απαιτητικές», που ζητούν σύνθετες και βαθύτερες αναπροσαρμογές. Αυτή, μάλιστα, η τάση στην «εύκολη ανάπτυξη» θεωρητικοποιήθηκε στον δημόσιο λόγο και «νομιμοποιήθηκε» κοινωνιολογικά. Σε αντίθεση με τη βιομηχανική εποχή, έλεγε το επιχείρημα, η «μεταβιομηχανική» ευνοεί τις μικρές διαστάσεις, την ευελιξία, τις υπηρεσίες, τις ελαφριές δομές. Η Ελλάδα, επομένως, ευνοείται αυτομάτως στη μεταβιομηχανική δομή.

Στην πραγματικότητα, η κατάσταση έπρεπε να προκαλεί ανησυχίες γιατί οι δομικές ανισορροπίες και, επομένως, οι κίνδυνοι ήταν απτά και ορατά. Και αυτό ήταν το δεύτερο κακό νέο. Η δημοσιονομική ανισορροπία που είχε εκδηλωθεί με τα δημόσια ελλείμματα και το δημόσιο χρέος είχε ήδη οδηγήσει τη χώρα σε καθεστώς αυξημένης επο-

πτείας από την Ευρωπαϊκή Επιτροπή. Εξίσου ανησυχητική ήταν η ραγδαία αύξηση του ελλείμματος των εξωτερικών συναλλαγών. Όλα αυτά πιστοποιούσαν και προειδοποιούσαν ότι «η χώρα κατανάλωνε περισσότερα απ' όσα παράγει» ή, καλύτερα, απ' όσα μπορούσε να πληρώσει. Η ρήση είχε καθιερωθεί στον δημόσιο λόγο ήδη από τη δεκαετία του '80, οπότε το μοντέλο ανάπτυξης άρχισε να ασθμαίνει και να μπλοκάρεται ανά τακτά πια διαστήματα. Τότε άρχισε η αυξανόμενη χρέωση της χώρας, που γινόταν βαθμιαία αυτοτροφοδοτούμενη. Από τότε άρχισε, εξάλλου, μια διελκυστίνδα εναλλασσόμενων περιόδων περιοριστικής πολιτικής για να σταθεροποιηθεί η οικονομία, από τη μια, και ψηφοθηρικής παροχολογίας, από την άλλη.

Κοντολογίς, η μεταπολιτευτική Ελλάδα δεν είχε βρει μια υγιή και δυναμική σχέση δημοκρατίας και ανάπτυξης. Το «μοντέλο» είχε ήδη αποδειχτεί ασταθές, καθώς εγγενώς έρεπε σε δημοσιονομικούς εκτροχιασμούς, ενώ την ίδια ώρα η χρηματοδότησή του εξαρτιόταν καθοριστικά από την κατάσταση του διεθνούς περιβάλλοντος. Μέχρι την υιοθέτηση του ευρώ, η υποτίμηση και κυρίως η συστηματική διολίσθηση της δραχμής χρησιμοποιούνταν ως μέσο προσωρινής ενίσχυσης της εθνικής ανταγωνιστικότητας. Ήταν, άλλωστε, ένα εργαλείο χαμηλού «πολιτικού κόστους», επειδή οι κοινωνικές συνέπειές του ήταν αρκετά αδιαφανείς και αργόσυρτες. Η ανάμνηση αυτής της δυνατότητας θα αποτελέσει επιχείρημα διάφορων αντιπάλων του ευρώ και της Ευρωπαϊκής Ένωσης την περίοδο της χρεοκοπίας. Ξεχνώντας όμως ότι η υποτίμηση του εθνικού νομίσματος είχε πάντα πρόσκαιρα αποτελέσματα, που περισσότερο

έκρυβαν παρά έλυναν το πρόβλημα. Ουσιαστικά, συγκάλυπτε την απώλεια της παραγωγικότητας, το χαμηλό επίπεδο των επενδύσεων και κυρίως ανέβαλλε την επιτακτικότητα πολλών μεταρρυθμίσεων.

Σε κάθε περίπτωση, και πριν από τη χρεοκοπία τα μηνύματα ήταν εμφανή, ο κίνδυνος να παγιδευτεί η χώρα σε έναν φαύλο κύκλο «εύκολης ανάπτυξης», δηλαδή χαμηλής παραγωγικότητας και ανταγωνιστικότητας, μειωμένης απασχόλησης και εισοδημάτων, επιταχυνόμενης υποβάθμισης του περιβάλλοντος, ήταν ορατός. Πόσο μάλλον που με την έλευση του ευρώ οι συνθήκες του ανταγωνισμού και της παραγωγικότητας έγιναν περισσότερο διαφανείς και απαιτητικές. Εξαρτιόνταν πλέον αμεσότερα από την τεχνολογία και την καινοτομία, την ποιότητα και το κόστος της εργατικής δύναμης, την αποδοτικότητα της Δημόσιας Διοίκησης, του δικαστικού συστήματος, των κοινωνικών υπηρεσιών, των γενικότερων υποδομών. Οι νέες συνθήκες κατέστησαν επιτακτικές τις μεταρρυθμίσεις και τον εξορθολογισμό των κρατικών μηχανισμών και των κοινωνικών υπηρεσιών. Δημιούργησαν νέο πλαίσιο υποχρεώσεων και ευκαιριών για τους επιχειρηματίες, τα εργατικά συνδικάτα, αλλά κυρίως για την πολιτική ηγεσία και τα κόμματα. Η Ελλάδα καλούνταν να προσαρμοστεί στη νέα εποχή της παγκοσμιοποίησης και του ψηφιακού καπιταλισμού, αυτό ήταν το νέο περιεχόμενο της πολιτικής στη νέα εποχή και επ' αυτού θα ανασυντάσσονταν το πολιτικό σκηνικό, οι πολιτικές ηγεσίες και τα κόμματα. Αυτός θα έπρεπε να είναι ο νέος εθνικός στόχος μετά την επιτυχή ένταξη στην ΟΝΕ. Προειδοποιήσεις γίνονταν, τα

δομικά προβλήματα και η ανάγκη δομικών μεταρρυθμίσεων συζητούνταν στη δημόσια σφαίρα, από τα λόγια όμως στα έργα το κενό ήταν μεγάλο.

Αν το διεθνές περιβάλλον ήταν ευνοϊκό ή έστω σταθερό, τότε η Ελλάδα θα επαναλάμβανε ένα γνωστό μοτίβο της εθνικής της πορείας. Υπό την πίεση των εξωτερικών ωθήσεων και της διεθνώς επικρατούσας πολιτικής και πολιτισμικής ατμόσφαιρας, θα προσαρμοζόταν, με καθυστέρηση ίσως και αμφιθυμία, στις νέες καταστάσεις.¹ Κάτι τέτοιο είχε, άλλωστε, επαναληφθεί πρόσφατα, τη δεκαετία του 1990, την πρώτη δεκαετία μετά το τέλος του Ψυχρού Πολέμου. Το κλίμα διεθνώς καθοριζόταν από την ήττα του σοβιετικού κομμουνισμού και τη νίκη του δυτικού δημοκρατικού καπιταλισμού. Αυτός αποτελούσε πλέον το ηγεμονικό πρότυπο που θα διαχεόταν μέσω της «φιλελεύθερης παγκοσμιοποίησης», της «συναίνεσης της Ουάσινγκτον» και της απελευθέρωσης του διεθνούς εμπορίου υπό τη θεσμική σκέπη είτε της μοναδικής υπερδύναμης (ΗΠΑ) είτε της «Δύσης» (ΗΠΑ και «αναπτυγμένος κόσμος»).

Στην Ευρώπη οι γεωπολιτικές αλλαγές ήταν κοσμογονικές. Η μία μετά την άλλη, με ιδιαίτερη πυκνωση το 2004, οι χώρες του πρώην «ανατολικού μπλοκ» εντάσσονταν στο ΝΑΤΟ και στην Ε.Ε. Στις περισσότερες ευρωπαϊκές χώρες επικρατούσε η σοσιαλδημοκρατία του «τρίτου δρόμου» και στις ΗΠΑ οι Δημοκρατικοί του Κλίντον. Η επικρατούσα κουλτούρα διακυβέρνησης συνδύαζε την εμπιστοσύνη στον ρόλο των αγορών, την ενίσχυση της εθνικής ανταγωνιστι-

1 Βούλγαρης Γ., (2019) ό.π.

κότητας με κατάλληλα παραγωγικά κίνητρα, την αναβάθμιση των δεξιοτήτων μέσω της εκπαίδευσης και της κατάρτισης, τις επιλεκτικές κοινωνικές δαπάνες, την ισορροπημένη δημοσιονομική διαχείριση. Αυτό το διεθνές κλίμα προσανατόλισε και οριοθέτησε την εθνική πολιτική τής περιόδου. Χάρη στην επίδρασή του η ένταξη στην ΟΝΕ μπόρεσε να αναγορευτεί σε εθνικό στόχο, οι εσωτερικές αντιδράσεις περιορίστηκαν, οι επιμέρους πολιτικές και κοινωνικές επιδιώξεις συντονίστηκαν στοιχειωδώς. Στο πολιτικό και ιδεολογικό επίπεδο, ο εξευρωπαϊσμός έδινε περιεχόμενο στον εκσυγχρονισμό. Η επιτυχής κατάληξη της προσπάθειας αποτέλεσε εθνική καμπή, αλλά αναβάθμισε επίσης την εικόνα της Ελλάδας διεθνώς. Και η αναβάθμιση της εικόνας της χώρας χρειαζόταν. Μόλις μία δεκαετία πριν η Ελλάδα αντιμετωνιζόταν συχνά σαν το «μαύρο πρόβατο» της Ευρωπαϊκής Ένωσης, είτε λόγω των συστηματικών αποκλίσεων από τις «ευρωπαϊκές πρακτικές» είτε λόγω των διαδοχικών κρίσεων στο ισοζύγιο πληρωμών της (1985 και 1989-90) ή λόγω της ακατανόητης για όλους τους άλλους γεωπολιτικής αντίληψής της στο λεγόμενο «Μακεδονικό». Όμως στις αρχές του 21ου αιώνα η Ελλάδα έμοιαζε να έχει αλλάξει κατηγορία. Το 2001 ήταν πλέον χώρα του ευρώ και το 2004 χώρα των Ολυμπιακών Αγώνων. Φαινόταν να έχει μπροστά της τον χρόνο να προσαρμοστεί, ακόμα και με ραθυμία. Φαινόταν επίσης να έχει και τα χρήματα πλέον, μια και μπορούσε να δανείζεται φθηνά, με επιτόκια Γερμανίας, όπως τότε λεγόταν. Με λίγα λόγια, το διεθνές περιβάλλον έμοιαζε να δίνει χρόνο στην Ελλάδα να επαναλάβει το ιστορικό μοτίβο της αργόσυρτης προσαρμογής και μεταρρύθμισης.

2 | ...και η πραγματική ιστορία

Δυστυχώς όμως η Ιστορία είχε άλλη γνώμη και τροπή. Όχι μόνο δεν είχε τελειώσει, αλλά γινόταν όλο και πιο ταραχώδης. Μέσα στην πρώτη δεκαετία του 21ου αιώνα αναδύθηκαν νέες γραμμές αντιπαράθεσης ενός κόσμου που θα ήταν πολυκεντρικός, ιδεολογικά πολύμορφος και, δυστυχώς, όχι τόσο δημοκρατικός όσο μετά το 1989 είχε υποτεθεί. Η επίθεση στους Δίδυμους Πύργους στις 11 Σεπτεμβρίου 2001 έδωσε μια πολεμική τροπή στη διεθνή πολιτική, η Μέση Ανατολή έγινε το κατεξοχήν πεδίο συγκρούσεων. Ο πόλεμος στο Ιράκ τον Μάρτιο του 2003 ήταν η άμεση εκδήλωση. Ταυτόχρονα ανέδειξε και την εσωτερική διαίρεση της Δύσης και της Ευρώπης, καθώς η «παλαιά» Ευρώπη με κορμό τη Γερμανία και τη Γαλλία αντιτάχθηκε στην πολεμική περιπέτεια που ξεκινούσαν οι ΗΠΑ και η Βρετανία με την υποστήριξη της «νέας» Ευρώπης, δηλαδή των πρώην «ανατολικών χωρών». Και οι γεωοικονομικοί όμως συσχετισμοί άλλαζαν με την ανάδυση και την οικονομική ισχυροποίηση της Κίνας, της Ινδίας, της Βραζιλίας, της Νοτιοανατολικής Ασίας.

Παράλληλα, επέστρεψε στη διεθνή σκηνή και η ψυχικά τραυματισμένη Ρωσία, διεκδικώντας να κρατήσει στη δική της σφαίρα επιρροής τη Γεωργία και την Ουκρανία. Το έκανε σαφές ήδη το 2008 με την πολεμική επέμβαση στη Γεωργία. Ακόμα πιο ασταθής όμως είχε αποδειχθεί ο παγκοσμιοποιημένος χρηματοπιστωτικός καπιταλισμός που δέσποζε πλέον όλο και πιο ανεξέλεγκτος, όλο και πιο αποσπασμένος από την «πραγματική οικονομία», όλο και πιο

κερδοφόρος σε σχέση με αυτήν. Πράγματι, την περίοδο 1980-2007 οι παγκόσμιες χρηματοπιστωτικές αξίες αυξήθηκαν ραγδαία, φτάνοντας 4,4 φορές το παγκόσμιο ΑΕΠ – από τα 27 τρισ. δολάρια στα 241 τρισ., ενώ το παγκόσμιο ΑΕΠ από τα 27 στα 54 τρισ. Οι χρηματιστικές αποδόσεις έφταναν το 15%-30%, όταν η αύξηση του παγκόσμιου ΑΕΠ έτρεχε με 3%-5%. Όμως μετά το τέλος της εποχής της κεϋνσιανής ρύθμισης και των συνθηκών του Bretton Woods, οι χρηματοπιστωτικές κρίσεις έγιναν τακτικό φαινόμενο, επιβεβαιώνοντας την άναρχη και αυτοϋπονομευτική φύση της νέας μορφής του καπιταλισμού. Και οι δεκαοκτώ μεταπολεμικές χρηματιστικές κρίσεις που μέτρησαν οι Ρογκόφ και Ράινχαρτ έγιναν μετά το 1973, ενώ πύκνωσαν τη δεκαετία του 1990. Η αλυσίδα είναι γνωστή: Μεξικό 1995, Ταϊλάνδη, Κορέα, Ινδονησία 1997, Ρωσία 1998, Αργεντινή 2001.²

Όταν όμως η κρίση χτύπησε τις ίδιες τις ΗΠΑ το 2007-2008, οι συνέπειες δεν μπορούσαν παρά να κλονίσουν συθέμελα τον κόσμο. Ονομάστηκε «πρώτη παγκόσμια κρίση της παγκοσμιοποίησης» και ο όρος ήταν ακριβής όχι με την έννοια ότι χτύπησε ομοίομορφα τις διάφορες εθνικές οικονομίες. Μεγάλες και σημαντικές χώρες όπως η Κίνα και η Ινδία δεν γνώρισαν ούτε ένα έτος ύφεσης στη διάρκεια της παγκόσμιας οικονομικής αναταραχής. Παγκοσμίως αλληλεξαρτημένη ήταν όμως η χρηματιστική και τραπεζική υποδομή, γεγονός που διέχυσε παντού τις ζημιές και τους φόβους. Το 2009 το παγκόσμιο ΑΕΠ πρώτη φορά

2 Reinhart C.M., Rogoff K.S., *This Time Is Different*, Princeton U.P., 2009.

μετά τον Β΄ Παγκόσμιο Πόλεμο κινήθηκε αρνητικά, πέφτοντας κατά 1,3%. Οι συνέπειες εκδηλώθηκαν κατά κύματα, άλλες ήταν άμεσες και άλλες βραδυφλεγείς. Από τη χρηματοπιστωτική σφαίρα πέρασε στην πραγματική οικονομία, για να γίνει ύστερα κρίση χρέους σε διάφορες χώρες.

Η παγκόσμια κρίση του 2007-2008 έχει αναλυθεί μέχρι εσχάτων – εκ των υστέρων, είναι αλήθεια. Οι αιτίες και οι ερμηνείες μπορούν να ταξινομηθούν σε τέσσερις ομόκεντρους κύκλους, πηγαινόντας από τις ειδικές στις γενικότερες: «φούσκα» ακινήτων στις ΗΠΑ μέσω υπερδανεισμού· παθολογική ανάπτυξη του χρηματοπιστωτικού συστήματος από τη δεκαετία του 1990· ελλιπής και προβληματική ρύθμιση των χρηματοπιστωτικών αγορών· παγκόσμιες οικονομικές ανισορροπίες· κρίση του νεοφιλελεύθερου κύκλου συσσώρευσης 1973-2008. Πράγματι, πριν από την εκδήλωση της κρίσης οι «αγορές», οι τράπεζες, τα ποικίλα χρηματοπιστωτικά ιδρύματα αλλά και οι κεντρικές ρυθμιστικές αρχές ζούσαν στο κλίμα των «υπερβολικών προσδοκιών» όπως αυτοκριτικά θα πει μετά την κρίση ο τότε κεντρικός τραπεζίτης των ΗΠΑ Άλαν Γκρίνσπαν. Μια κομψή διατύπωση που αποτύπωνε, αφενός, τη δική του ευθύνη για τις πολιτικές απορρύθμισης και μειωμένης εποπτείας των αγορών που συνέβαλαν στην υπερβολή, αφετέρου, τη γενικότερη ψευδαίσθηση εκείνης της εποχής ότι οι αγορές και ο καπιταλισμός είχαν βρει τρόπους να αντιμετωπίσουν τις κρίσεις και τις κυκλικές υφέσεις. Δεν είναι τυχαίο ότι οι ειδικοί φοβούνταν και περίμεναν από αλλού μια ενδεχόμενη κρίση. Ανησυχούσαν για την ανισορροπία που είχε δημιουργηθεί μεταξύ μιας Αμερικής που κατα-

νάλωνε δανειζόμενη και μιας Κίνας που αναπτυσσόταν εξάγοντας και επενδύοντας τα κέρδη σε δολάρια και αμερικανικά ομόλογα.

Ασφαλώς, δεν ήταν μόνο η Κίνα που επένδυε το «πλεόνασμά» της σε αμερικανικά χρεόγραφα, αλλά σχεδόν το σύνολο των αναπτυσσόμενων και των πετρελαιοπαραγωγών χωρών. Η Αμερική με την τριπλή ανισορροπία (υψηλότατο δημόσιο και ιδιωτικό χρέος, υψηλό δημόσιο έλλειμμα, έλλειμμα ισοζυγίου πληρωμών) λειτουργούσε σαν παγκόσμιος «κεϋνσιανός πνεύμονας», σαν στυλοβάτης της παγκόσμιας ζήτησης. Ο συνδυασμός φαινόταν αμοιβαία επωφελής, τι θα γινόταν όμως αν η Κίνα, με τις ηγεμονικές φιλοδοξίες της, αποφάσιζε κάποια στιγμή για λόγους γεωπολιτικού ανταγωνισμού να ξεφορτωθεί τα τεράστια αποθέματα σε δολάρια; Αυτή ήταν η κύρια ανησυχία των ειδικών και των πολιτικών ηγεσιών, η οποία ασφαλώς δεν επαληθεύτηκε ως προς τις «γεωπολιτικές ανησυχίες», αλλά η υπαρκτή αυτή παγκόσμια ανισορροπία τροφοδότησε όντως την κρίση, δημιουργώντας μια κατάσταση μεγάλης ρευστότητας, χαμηλών επιτοκίων και φτηνού χρήματος στις ΗΠΑ.

Η φωτιά όμως άναψε από μια ταπεινότερη σπίθα. Δεν ήταν η Κίνα, αλλά το μικρό στεγαστικό δάνειο του Τζιμ, της Ντολότες, του Μπομπ και των εκατομμυρίων Αμερικανών που, παρά τη χαμηλή πιστοληπτική τους ικανότητα, ενθαρρύνθηκαν από το χρηματοπιστωτικό σύστημα σε μια αλόγιστη εξάπλωση του δανεισμού, η οποία επέφερε μια ραγδαία αύξηση των τιμών των ακινήτων. Ο δανεισμός των νοικοκυριών στις ΗΠΑ από το 66% του ΑΕΠ το 1997

έφτασε το 100% το 2007. Όταν η «φούσκα» έσκασε και οι τιμές των ακινήτων έπεσαν, μερικά εκατομμύρια άνθρωποι χαμηλού εισοδήματος, που μάλιστα ανήκαν σε σημαντικό ποσοστό σε μειονότητες, έχασαν τα σπίτια και τις περιουσίες τους. Ως εκεί θα μπορούσε να είναι ένα επώδυνο αλλά εντοπισμένο οικονομικό-κοινωνικό επεισόδιο. Εξελίχθηκε όμως σε κρίση παγκόσμιων διαστάσεων λόγω των πρακτικών που είχαν καθιερώσει οι τράπεζες και τα χρηματοπιστωτικά ιδρύματα κατά την προηγούμενη περίοδο της ανόδου.

Τα στεγαστικά δάνεια μειωμένης εξασφάλισης (sub-primes) πακετάρονταν μαζί με άλλα ασφαλέστερα προϊόντα και ενσωματώνονταν σε αμοιβαία κεφάλαια, τα οποία πρόσφεραν μεγαλύτερες αποδόσεις στους επενδυτές, σημαντικές προμήθειες στις τράπεζες, όπως και στους παντοειδείς μεσάζοντες της αλυσίδας διάδοσης αυτών των τίτλων. Τα δομημένα ομόλογα, τα παράγωγα, έγιναν ευρέως εμπορεύσιμα χρηματιστικά προϊόντα, διαχύθηκαν παντού σε όλο το διεθνές χρηματοπιστωτικό σύστημα. Παράλληλα, αναδύθηκε από τα τέλη της δεκαετίας του 1990 μια θηριώδης αγορά ασφαλιστρων (credit default swap) που έφτασε τα 60 τρισ., ποντάροντας στην ενδεχόμενη χρεοκοπία των προηγούμενων τίτλων. Προφανώς η αξιολόγηση του ρίσκου όλων αυτών των προϊόντων ήταν αδύνατη για τους κοινούς θνητούς, όμως οι οίκοι αξιολόγησης είχαν φροντίσει να τους δώσουν υψηλή βαθμολογία. Δεν ήταν έτσι περίεργο ότι επενδύθηκαν σε αυτά τεράστια κεφάλαια, όχι μόνο κερδοσκοπικά αλλά και συντηρητικά, όπως εκείνων των συνταξιοδοτικών ταμείων και των ασφαλιστικών εται-

ρειών. Επενδυτικές τράπεζες παγκόσμιας εμβέλειας πρωτοστάτησαν στη διάχυση αυτών των πολύπλοκων τιλοποιημένων προϊόντων και των παραγώγων, κρατώντας όμως και για τις ίδιες ένα μεγάλο μερίδιο. Η κοινή γνώμη της εποχής θα μάθει άγνωστες έως τότε λέξεις, όπως «μόχλευση», που σήμαινε ότι οι επενδυτικές τράπεζες και τα άλλα χρηματοπιστωτικά ιδρύματα είχαν επενδύσει σε τέτοια προϊόντα ποσά πολλαπλάσια των ιδίων κεφαλαίων, καταφεύγοντας σε βραχυπρόθεσμο δανεισμό. Πιο επώδυνη όμως για την παγκόσμια κοινή γνώμη ήταν η γνώση της λέξης «απομόχλευση», δηλαδή η κατάρρευση των αξιών, που εξελίχτηκε σαν παγκόσμια χιονοστιβάδα όταν η «φούσκα» των ακινήτων έσκασε, οι τιμές τους άρχισαν να πέφτουν και να χρεοκοπούν τα επισφαλή ενυπόθηκα στεγαστικά δάνεια του Τζιμ, της Ντολότες, του Μπομπ και εκατομμυρίων άλλων δανειοληπτών. Τότε όμως η παγκόσμια κοινή γνώμη χρειάστηκε να μάθει και τις λέξεις «τοξικά παράγωγα». Γιατί όταν χάθηκε η εμπιστοσύνη στην αξία όλου εκείνου του ωκεανού σύνθετων προϊόντων, άρχισαν να καταρρέουν τράπεζες, ασφαλιστικές εταιρείες και, τελικά, η παγκόσμια διατραπεζική αγορά. Ο Αρμαγεδδών της κρίσης του 2007-2008 είχε ενσκήψει.

Ποια ήταν η ροή των γεγονότων που ειδοποιούσαν και προειδοποιούσαν τις ηγεσίες και τις κοινωνίες για το επερχόμενο δράμα; Ήδη από το καλοκαίρι του 2006 φάνηκαν τα πρώτα επικίνδυνα σημάδια στην αγορά των subprimes και μέχρι τα μέσα του 2007 διάφορες εξειδικευμένες στα στεγαστικά τράπεζες χρεοκόπησαν ή δήλωσαν μεγάλες ζημιές. Τον Ιούλιο του 2007 οι τρεις γνωστοί οίκοι αξιο-

λόγησης ανακοίνωσαν ότι θα υποβαθμίσουν σημαντικό ποσοστό των subprimes. Τον Αύγουστο η κρίση ξέσπασε ανοιχτά, τα επιτόκια εκτοξεύτηκαν, η διατραπεζική αγορά πάγωσε και τράπεζες όπως η Northern Rock, η UBS, η Citigroup, η Merrill Lynch δήλωσαν σημαντικές απώλειες. Θα χρειαστούν οι πρώτες μαζικές παρεμβάσεις των κρατών και των κεντρικών τραπεζών για να κατευναστεί προσωρινά η αναταραχή.

Η ηρεμία κράτησε λίγο, καθώς από τον Μάρτιο του 2008 η κρίση επανήλθε και οι κρατικές παρεμβάσεις χρειάστηκε να είναι όλο πιο εκτεταμένες. Το «θεαματικότερο» όμως γεγονός θα συμβεί τον Σεπτέμβριο του 2008, όταν θα πτωχεύσει ο τραπεζικός επενδυτικός κολοσσός Lehman Brothers, ενώ η επίσης ισχυρή Merrill Lynch κατάφερε να εξαγοραστεί ώστε να μην έχει την ίδια τύχη. Αυτές ήταν κάποιες από τις εξελίξεις που άλλαξαν τον τραπεζικό χάρτη της Αμερικής. Τις ίδιες όμως μέρες η κρίση ξεσπούσε και σε άλλες χώρες. Στην απόμακρη Ισλανδία χρεοκόπησαν και οι τρεις σημαντικές τράπεζες. Στην Ιρλανδία η κεντρική τράπεζα υποχρεώνεται να εγγυηθεί το σύνολο των καταθέσεων και λίγο αργότερα να εθνικοποιήσει μία από τις μεγαλύτερες τράπεζες της χώρας. Σε εθνικοποιήσεις και διασώσεις θα προχωρήσουν η Βρετανία και η Γερμανία. Τελικά, η χρηματοπιστωτική μορφή της παγκόσμιας κρίσης θα καταλαγιάσει στα μέσα του 2009 χάρη στην πρωτοφανή και πολύμορφη στήριξη των κρατών στις τράπεζες, στις επιχειρήσεις και την οικονομία γενικότερα, που έφτασε μερικά τρισεκατομμύρια δολάρια. Η όλη παρέμβαση χαρακτηρίστηκε «κεϋνσιανισμός έκτακτης ανάγκης»

για να δηλώσει την προσωρινή και απότομη αλλαγή φιλοσοφίας από τα προηγούμενα νεοφιλελεύθερα δόγματα.

Ήταν όμως μια παραπειστική ανάπαυλα, επειδή η κρίση άλλαξε μορφή και γεωγραφικό κέντρο. Έγινε κρίση της ευρωζώνης, που πρωτοεκδηλώθηκε στην Ελλάδα το 2010. Ας μην μπερδευτούμε. Δεν ήταν μια νέα και διαφορετική κρίση, αλλά ένα από τα κύματα της αρχικής του 2007-2008.³ Κοντολογίς, η αλληλουχία των γεγονότων και των μηνυμάτων είχε ήδη δρομολογηθεί και σταλεί στις ηγεσίες τόσο της Ελλάδας όσο και της Ευρωπαϊκής Ένωσης – που ίσως ήταν και σημαντικότερο.

3 Tooze A., *Crashed. How a decade of Financial Crises Changed the World*, Penguin Books 2018.

Το βιβλίο είναι η αφήγηση μιας εθνικής τραγωδίας. Το ότι περί τραγωδίας επρόκειτο δεν υπάρχει καμία αμφιβολία. Η Ελλάδα έζησε άκρως τραυματικά τη δεκαετία του 2010 την κρίση του διεθνούς χρηματοπιστωτικού συστήματος και του ευρώ.

Μια περίοδος οξείας πολιτικής και συναισθηματικής πόλωσης, που κάποιες φορές έφτασε στα όρια ενός άοπλου εμφυλίου. Οι αντίπαλοι έγιναν εχθροί, ομοϊδέατες δικάστηκαν, φίλιες έσπασαν, οικογένειες χωρίστηκαν, παρέες διαιρέθηκαν και κάθε ομάδα οχυρώθηκε στον εαυτό της. Χάθηκαν, με άλλα λόγια, οι ελάχιστοι κοινοί τόποι που διασφαλίζουν τη στοιχειώδη πολιτική και συναισθηματική επικοινωνία.

Καμία άλλη χώρα σε καιρό ειρήνης δεν πλήρωσε τόσο ακριβά και επί τόσο μακρύ διάστημα την κρίση – ούτε καν εκείνη την παλιά και διάσημη, την παγκόσμια κρίση του 1929.

Σήμερα ξέρουμε ότι η Ελλάδα της χρεοκοπίας και των μνημονίων έζησε μια κρίση που ήταν ταυτόχρονα παγκόσμια, εθνική και ευρωπαϊκή.

Το βιβλίο απευθύνεται σε κάθε πολίτη που θέλει να γνωρίσει, αν είναι νέος, τη δραματική αυτή περίοδο ή, αν έχει την ηλικία, να εμβαθύνει όσα έζησε και να τα βάλει στη μεγάλη εικόνα της εποχής.

ISBN: 978-618-03-4369-4

9 786180 343694

ΒΟΗΘ. ΚΩΔ. ΜΗΧ/ΣΗΣ 84369

metaixmio.gr

